

УДК 94-055.2(100)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-1086-1097](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-1086-1097)

Плюта Наталія Володимирівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери 12, м. Рівне, 33028, тел.: (097) 795-43-20, <https://orcid.org/0000-0003-1196-9717>

Синяк Степан Леонідович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери 12, м. Рівне, 33028, тел.: (097)670-04-61, <https://orcid.org/0000-0001-6954-9892>

ТОПОГРАФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСЬКИХ ПЛОЩ

Анотація. З X ст. Західна та Центральна Європа переживала активні урбанізаційні процеси, починають відроджуватися римські міста та утворюються нові. Ці процеси були пов'язані із економічним піднесенням Європи, руйнуванням натурально-господарських форм виробництва. Місто стало відігравати не лише роль населеного пункту з великою концентрацією людей, а адміністративного, громадського, економічного та культурного осередку, з якого виходили основні імпульси розвитку та зміни тогочасного життя.

Поява міст призвела до глобальних змін у середньовічному суспільстві: змінилася стратифікація суспільства, з'явилися нові види суспільних об'єднань. В політичному відношенні місто стало центром появи середньовічного права. Саме з міста почалася боротьба за право самоуправління, а згодом і за права людей, які його населяли. В плані економічних відносин, місто стало центром появи нових виробничих сил та розвитку нових товарно-грошових відносин.

Західноєвропейське середньовічне місто – це історичний феномен, що одночасно є органічною складовою частиною і динамічним фактором своєї епохи. Саме його поява мала безпосередній вплив на фундаментальні здобутки європейської цивілізації. Усе це й обумовлює потребу нового осмислення топографії середньовічних міст Західної та Центральної Європи як невід'ємної складової європейського історичного процесу.

Історія розвитку середньовічних міських площ сягає своїм корінням в далеке минуле. У деяких містах середньовічної Італії,

заснованих римлянами та які не зазнали повного розорення, функції міських площ продовжували виконувати античні форуми. Звичайно, з плином часу архітектурне оздоблення форумів сильно змінилося: на місці мармурових колонад, що колись оточували форуми з усіх боків, вирости високі романські та готичні палаци муніципальних рад, величезні арочні лоджії і житлові будинки з майстернями ремісників та торговими приміщеннями на нижніх поверхах. Разом з виникненням середньовічної забудови стали змінюватися і плани форумів. Але оскільки в таких містах життя не переривалося з часу падіння Римської імперії, ці видозмінені форуми продовжували служити місцями торгівлі й цивільних народних зборів і в середні віки. Площі подібного роду ми знаходимо в Вероні (пляца Ербе), в Болоньї (пляца дель Неттуно і Вітторіо Емануеле), у Флоренції (Меркато Веккіо) і в ряді інших міст.

У римських містах, які зазнали повного руйнування і вдруге побудованих на старих згарищах в середньовіччі (також, як і в містах, заснованих в IX, X і XI ст. на необжитих ще місцях), площі з'явилися в свою чергу відносно рано. Якщо говорити про ринок - це прямий попередник середньовічної ринкової площі, то його виникнення слід поставити на одну хронологічну паралель з виникненням самого міста. У Бонні X ст. існував свій ринок: в Кведлінбурзі в X ст. разом із зародженням торгового поселення також з'являється ринок. Ця обставина була закономірним явищем, так як ринок, який був місцем покупки і збуту товарів, був життєво необхідний торгово-ремісничому населенню, тобто бюргерству, будівельна діяльність якого формувала життя міста. Ось чому слід з великою обережністю ставитися до тверджень тих істориків містобудування, які вважають, що вулиці в середньовічних містах з'явилися раніше площ. Насправді і вулиці, і площі, як невід'ємні складові частини будь-якого міста, виникали більш-менш одночасно.

Ключові слова: Середньовічне місто, Західна Європа, Центральна Європа, топографія, міська площа.

Plyuta Nataliya Volodymyrivna Candidate of Historical Sciences, Docent, Docent The Department of World History, Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33028, tel.: (097) 795-43-20, <https://orcid.org/0000-0003-1196-9717>

Syniak Stepan Leonidovych Candidate of Historical Sciences, Docent, Docent The Department of World History, Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33028, tel.: (097)670-04-61, <https://orcid.org/0000-0001-6954-9892>

TOPOGRAPHY OF MEDIEVAL CITY SQUARES

Abstract. From the 10th century Western and Central Europe experienced active urbanization processes, Roman cities began to revive and new ones were formed. These processes were connected with the economic rise of Europe, the destruction of natural economic forms of production. The city began to play not only the role of a settlement with a large concentration of people, but an administrative, public, economic and cultural center, from which the main impulses of development and changes in the life of that time came.

The appearance of cities led to global changes in medieval society: the stratification of society changed, new types of social associations appeared. Politically, the city became the center of the emergence of medieval law. It was from the city that the struggle for the right to self-government, and later for the rights of the people who inhabited it, began. In terms of economic relations, the city became the center of the emergence of new productive forces and the development of new commodity-money relations.

The Western European medieval city is a historical phenomenon that is both an organic component and a dynamic factor of its era. Its appearance had a direct impact on the fundamental achievements of European civilization. All this determines the need for a new understanding of the topography of the medieval cities of Western and Central Europe as an integral component of the European historical process.

The history of the development of medieval city squares has its roots in the distant past. In some cities of medieval Italy, founded by the Romans and which did not undergo complete destruction, the functions of city squares continued to be performed by ancient forums. Of course, with the passage of time, the architectural decoration of the forums changed a lot: in place of the marble colonnades that once surrounded the forums on all sides, tall Romanesque and Gothic palaces of the municipal councils, huge arched loggias and residential buildings with artisan workshops and commercial premises on the lower floors grew.

Together with the emergence of medieval buildings, the plans of the forums began to change. But since life in such cities has not been interrupted since the fall of the Roman Empire, these modified forums continued to serve as places of trade and civil public meetings well into the Middle Ages. We find squares of this kind in Verona (Piazza Erbe), in Bologna (Piazza del Nettuno and Vittorio Emanuele), in Florence (Mercato Vecchio) and in a number of other cities.

Keywords: Medieval city, Western Europe, Central Europe, topography, city square.

Постановка проблеми. Найстарші з середньовічних міст, з точки зору розташування ринку, пройшли дві стадії розвитку: первісну, коли торгівля здійснювалася на общинних землях, які перебували за межами міських укріплень, і подальшу, коли із зростанням значення торгівлі, ринок перенесли всередину міста. Але, увійшовши в місто, ринок не міг залишитися безформним порожнім місцем, як це було раніше. Навколишній простір тепер з усіх сторін заповнювався міськими забудовами, він неминуче повинен був стати тим, що ми називаємо міською площею. Поява в місті ринкової площі здійснило переворот. По мірі розвитку торгівлі, ринкова площа отримувала міські ваги, колодязь, на прикрасу якого містяни не скупилися, парафіяльну або соборну церкву, а разом з ростом політичної незалежності бюргерства і ратушу. В результаті весь цей комплекс будівель перетворився в суспільний центр феодального міста. Відтепер середньовічне місто мало вже не тільки характерну для феодального способу виробництва соціально-економічну структуру, а й специфічну для неї архітектурно-планувальну структуру [7, с.245].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що початок 1950-х років був часом появи нової історичної дисципліни - медієвістичної урбаністики. Це зумовлено збільшенням інтересу істориків до вивчення урбанізаційних процесів в епоху середньовіччя. Як наслідок це призвело до появи значного пласту історичної літератури присвячених темі нашого дослідження. Серед вищезазначених праць варто виокремити дослідження А. Буніна [2], [3]. Історик у своїх дослідженнях дослідив процес містобудування у середньовіччі. Ним було чітко виокремлені основні фактори які впливали на вибір місця для побудови міста. Однак А. Буніна, в першу чергу, цікавив архітектурно- планувальний аспект розвитку міст Центральної та Західної Європи. Так, автор у своїй праці [3], дослідив процес трансформації генеральних планів таких міст як Парижа, Дрездена, Страсбурга, Франкфурта на Майні, Лапштадта, Регенсбурга, Дибурга тощо. Цікавими є дослідження Я. Левицького [5], Зокрема у праці «Деякі проблеми історії західноєвропейського міста періоду розвинутого феодалізму» автор спробував описати гострі проблеми середньовічної урбаністики. Було згадано про антисанітарію в містах, про вузькі вулиці, які ускладнювали логістику в місті, про відсутність регулярного водопостачання тощо. Історик також спробував віднайти причини існування цих проблем та їх довготривале забуття.

Цікавими є праця М. Ябрової [9]. В ній авторка спробувала дослідити фінансовий аспект життя середньовічних міст Англії. Зокрема, було проаналізовано процес появи лихварської та банківської справи у Лондоні в XIII ст., висвітлено діяльність торговельних компаній та найбільших ремісничих цехів.

Найбільше за обсягом місце відведено тут торгівлі, що пояснюється двома причинами. По-перше, і сучасники, і більшість істориків саме торгівлю вважали і вважають найважливішим заняттям містян, що визначало міську специфіку населення міста. По-друге, в силу ряду обставин російська та пострадянська наука до останнього десятиліття майже не піддавала середньовічну торгівлю комплексному розгляду, на відміну, наприклад від середньовічного ремесла.

Серед українських дослідників варто виділити роботи О. Белікова [1], О. Карліної [4]. Особливої уваги заслуговує робота О. Белікова [1]. Стаття присвячена дослідженню сакральних структур на території середньовічних європейських міст. Загалом, проблема середньовічної урбаністики та топографії міст середньовічної Європи є новою для нашої історичної науки та не достатньо науково розробленою.

Метою статті є ґрунтовне історичне дослідження та комплексний аналіз особливостей топографії середньовічних міських площ міст Західної і Центральної Європи.

Виклад основного матеріалу. У римських містах, які зазнали повного руйнування і вдруге побудованих на старих згарищах в середньовіччі (також, як і в містах, заснованих в IX, X і XI ст. на необжитих ще місцях), площі з'явилися в свою чергу відносно рано. Якщо говорити про ринок - це прямий попередник середньовічної ринкової площі, то його виникнення слід поставити на одну хронологічну паралель з виникненням самого міста.

У ранньому середньовіччі, коли місто представляло собою групу відокремлених феодальних поселень, міська площа існувала разом з бюргерським поселенням, розташовуючись або в центрі його, або за його межами. Іноді, крім ринкової площі, виникала друга площа біля в'їзду в замок або біля підніжжя пагорба, на якому височів замок. До числа найцікавіших площ такого роду відноситься Соборна площа в Ерфурті. У невеликих містах, роль площі виконували так звані «довгі ринки», які представляли собою широку вулицю, що була продовженням великої міжміської торгової дороги [8, с.153].

У XII і XIII ст., коли зростання міст призвело до злиття відокремлених поселень і утворення територіально цілісного, а іноді і компактного міста, встановилася традиція споруджувати в кожному

місті дві площі: торговельну та соборну. Доказом існування цієї традиції може послужити північнонімецьке місто Росток, що сформувалося в результаті трьох, хронологічно послідовних будівельних черг. У 1218 році міська права отримав Альтштадт; до 1232 був побудований Міттелинтадт, а до 1252 року - Нею-штадт. Так, протягом півстоліття утворилися три суміжних міста, причому в кожному місті одночасно було побудовано по дві площі – для ринку й місцевої соборної церкви [3, с.139].

Одночасне виникнення соборних і ринкових площ відбувалося не тільки в Німеччині, а й у Франції, в Італії, Чехії, Словаччини та в ряді інших країн середньовічної Європи. Наскільки нормальним вважалося в XIII ст. наявність в місті двох площ (соборної і ринкової), показує Монпазьє, побудований в 1284 року королівською владою за задалегідь складеним планом.

. Центральним розташуванням ринку досягалася зручність обслуговування міського населення, так як ринок ставав однаково доступним для жителів усіх міських кварталів [6, с.143].

Але якщо і та й інша площі розташовувалися в центральному районі міста, то їх місце розташування і планувальні зв'язки були різними. Вивчаючи взаємне розташування соборної і ринкової площ, ми встановили три характерних прийоми: по-перше, коли соборна і ринкова площі розташовувалися окремо на значній відстані одна від одної; по-друге, коли та й інша площі виникали на загальній території, формуючись навколо ратуші та собору, і лише згодом відокремлювалися одна від одної порівняно невеликим бар'єром з житлових будинків або торгових приміщень; по-третє, коли соборна і ринкова площі змикалися між собою в одній загальній кутовій точці [8, с.151].

Роздільне розташування соборної та ринкової площ, що зустрічається досить часто, майже завжди приводило до утворення двох відокремлених центрів міста-цивільного та церковного. В результаті архітектурні скарби міста не концентрувалися, а роз'єднувалися, утворюючи нерідко два центри композиції.

У порівнянні з цим прийомом беззаперечно більший архітектурний ефект приносило зближення соборної і ринкової площ, так як в такому випадку «архітектурні сили» міста об'єднувалися, утворюючи різноманітне і контрастне поєднання вільного простору ринку з високим масивом цегельного або кам'яного собору.

У Кведлінбурзі ринкова церква св. Бенедикта і ратуша були побудовані серед великої трикутної площі, що утворилася в розвилці двох доріг - Маркштрассе і Брейтештрассе, що виходять з однієї

загальної точки. На цій традиційній для німецьких міст трикутній території, ратуша і церква розташувалися паралельно один одному, тоді як в проміжку між ними виник бар'єр з житлових будинків. Слід зазначити, що ратуша лицьовим фасадом виходить ні до церкви, а до ринку, внаслідок чого художня роз'єднаність площ нібито повинна була ще більш зрости [3, с.141].

Своєрідний варіант кведлінбургських центральних площ ми знаходимо у Віттенберзі. Церковна площа тут також відділена бар'єром від ринкової. Але ратуша стоїть не на кордоні площі, а в середині її, що надає цьому будинку велику значимість. Разом з тим, величезна висота двохвежної церкви, що підноситься над житловими будинками, дає можливість ратуші і церкві взаємодіяти надзвичайно активно. Тут у наявності контрастне поєднання горизонталі ратуші з протиставленими їй вертикалями церковної будівлі [9, с.183].

Переходячи до соборних і ринкових площ, розташованих по діагоналі, з однією спільною точкою дотичності, слід зазначити, що таких площ надзвичайно багато у всіх країнах Європи і особливо в Німеччині, Франції, Чехословаччини і Польщі. Ринкова площа, що входить в систему центральних площ, дуже часто має великі розміри і чотирикутний правильний план, що вказує на попереднє проектування (або встановлення розмірів площі в цифрах до початку будівництва).

На відміну від ринкової площі церковна площа, що виникла з нею по сусідству, поступалася їй в розмірах, а нерідко і не отримувала правильного плану. Оскільки будівля церкви займала середину церковної площі і площа, в такому випадку, в цілому не сприймалася глядачем, і, отже, відпадала потреба в досягненні правильного, регулярного планування.

На ринковій площі в Мейссені Лібфрауенкірхе розташовується на самому кутку площі і займає виграшне для неї високе місце. У той же час створюється враження, що церковна площа в Мейссені ще не сформувалася і не відокремилася від площі ринку. Але в Дрездені і Ростоку церковна і ринкова площі вже розділилися, зберігаючи фізичний зв'язок тільки в одній загальній точці [9, с.184].

Дотикання церковної і ринкової площ в одній загальній кутовій точці робить цю точку особливо важливою для їх огляду. Власне найкоротше сполучення між Альтмаркт і Крейцкірхе в Дрездені відбувалася через кутовий проїзд. Таким же чином були пов'язані між собою і площі Нейштадта і Міттелиштадта в Ростоку. Аналізуючи розташування церков і ратуш на площах подібного роду, не можна не прийти до висновку, що і ті й інші будівлі були надзвичайно вдало

орієнтовані на згадану нами кутову видову точку. Як загальне правило, точка дотику двох площ давала можливість бачити церкву з кута, коли в поле зору спостерігача одночасно потрапляли два її суміжних фасади: бічний і торцевий. Варто було глядачеві повернутися спиною до церкви, як перед його очима в просвіті кутового проїзду розкривався широкий простір ринкової площі, обрамленої різнокольоровими кам'яними будинками і заповненої строкатою шумливою юрбою. Контраст виходив великий і в художньому відношенні гармонійний [3, с.144].

На жаль, цей вельми специфічний для середніх віків прийом поєднання міських площ згодом був абсолютно забутий.

Звертаючись до монографічному розгляду соборних і ринкових площ, слід зазначити, що архітектурне переважання в місті церковних будівель, і в першу чергу споруджених зусиллями всіх міських громад кафедрального собору, висунуло на передній план соборну площу. Однак архітектурне значення собору і площі було нерівноцінним: якщо собор був вирішальним фактором міського ансамблю, то площа лише супроводжувала його, будучи, швидше, функціональною необхідністю.

Прийоми планування соборних площ досить різноманітні, але найяскравішими з них є два: з собором, розташованим в середині площі у вигляді своєрідного острова, і з церковними будівлями. Пізанська Соборна площа, повністю зберегла свої обриси з XI ст., дає чудову ілюстрацію до першого з цих прийомів. Усередині Соборної площі, яку покриває, як і в середні віки, зелений килим газону, височіють три будівлі, складених з «поржавілого» від часу білого мармуру: собор, баптистерій і знаменита похила дзвіниця. Собор і баптистерій нанизані за традицією на загальну вісь симетрії, тоді як дзвіниця зрушена з цієї осі і прив'язана до початку однієї з головних Пізанських вулиць - віа Санта Марія. Власне виходом цієї вулиці (як і місцем розташування нових міських воріт) були встановлені головні, діагональні точки зору на ансамбль, вельми характерні для середньовічних площ. Звідси всі окремо розташовані будинки сприймаються в найбільш мальовничих ракурсах, тоді як розташована позаду Багатоарочна стіна Кампо-Санто служить для них об'єднуючим фоном [5, с. 45].

У порівнянні з соборними площами площі ринків займали значно більшу територію - в один-півтора, а в окремих випадках і в два гектари. Великі розміри ринкових площ викликалися необхідністю вмістити значну кількість людей, що збиралися в місто зі своїми товарами. Ринкові площі раннього середньовіччя мали, як правило, вільну середину, де проводилася торгівля з возів і нашвидкуруч збитих дерев'яних прилавоків. Але в міру зростання багатства міст в середині

площі з'являються міські ваги, колодязі або басейни, а пізніше - спеціально побудовані криті торгові приміщення, попередники майбутніх торговельних пасажів.

Крім цих будівель, в північноєвропейських містах ринкові площі відносно рано набувають місткі криті галереї по боках, які в умовах північного клімату з характерними для нього частими дощами і снігопадами служили хорошим укриттям від негоди. У них безпосередньо відкривали двері й вікна-прилавки купці, міняйли та ремісники, які торгували з нижніх поверхів своїх будинків. У деяких випадках галереї служили критими проїздами, що з'єднували між собою протилежні вулиці [5, с. 46].

Поява на ринкових площах безперервної аркади, котра оформила площу з усіх чотирьох сторін, зіграло велику композиційну роль. Якщо раніше житлові будинки, що зводилися на ринковій площі в різний час і за різними фінансовими можливостями забудовників, представляли собою шеренги не рівновеликих, хоча і мальовничих будівель, то тепер всі ці будинки були пов'язані внизу загальним поясом. Подібно цоколю, що має чітко визначену висоту, аркада об'єднала забудову площі, надавши їй строгість і вигідну для неї художню одноманітність. Не менше значення мала і поява ратуш на ринкових площах.

Виникнення ратуш слід датувати XII, XIII і XIV ст., так як падіння гегемонії сеньйорів відбувалося в різних країнах Європи неодноразово. У містах Німеччини ратуші переважно будувалися на ринкових площах. Але з ростом міст і розвитком в них суспільного життя починають з'являтися спеціально створені площі ратуш, на яких відбувалися громадянські народні збори, а також турніри, карнавали і театральні вистави. Особливо яскраво проявила себе ця тенденція в Італії в XIII і XIV ст. [3, с.154].

Прийоми розташування середньовічних ратуш надзвичайно різноманітні. Кутове розташування ратуші, коли будівля виходить своїм головним фасадом на площу, а торцевим - на вулицю, ми знаходимо в Мейссені (Див. додаток Ж), Герлиці, в Празі та інших містах.

При кутовому місцезнаходженні ратуші наявність високої вежі на самому кутку здатне дати великий архітектурний ефект.

Класичним прикладом розміщення ратуші у вхідному кутку площі має Флоренція, ратуша якої набуває внаслідок свого розташування виняткову художнього стилю. Але цей приклад далеко не поодинокий: в Італії приклад подібного роду ми знаходимо в Прато, в Німеччині - в Ротенбурзі на річці Таубер [3, с.156].

Але особливо численні композиції ринкових площ з окремими ратушами. Власне цей прийом зародився не в Італії, а на півночі Європи -

в Німеччині і суміжних з нею країнах, де самоврядування міст, що знаходилося в руках бюргерства, отримало найбільший розвиток. До числа площ з вільно розташованими ратушами слід віднести ринкові площі в Пірна, Віттенбергу, Вітценхаузена, Лейпцигу, Ульму, Ростоку та ін. В Польщі (як в Литві і Естонії) правило будувати ратуші всередині ринкових площ утвердилося в XIV і XV ст., коли в цих країнах ще панувала готика.

Характеризуючи площі ринків, що мають ратуші, необхідно відзначити, що ратуша майже завжди перевершувала навколишню забудову своєю висотою, вона мала великі розчленування, властиві архітектурі громадських будівель, і виразний силует, який створювався високими дахами, кам'яним різьбленням, який прикрашав фронтони, і традиційною вежею з годинником. Висота веж ратуші наближалася, а нерідко і перевершувала висоту дзвіниць соборів. Цим досягалася не тільки виразність ратуші як окремої будівлі. Ось чому, наближаючись до старого європейському міста, ми можемо визначити розташування його головних центрів - цивільного і церковного [2, с. 324].

Характеристика соборних і ринкових площ буде неповною, якщо не брати до уваги басейни, колодязі і статуї, майже завжди споруджувалися на цих площах. З розвитком благоустрою в середньовічних містах стали обкладати каменем природні джерела, відновлюючи також і деякі римські басейни і фонтани. У Сієні, наприклад, з 1081 р. існував великий грот з водоймою, який перебував на вулиці Фонтебранда, що спускалася в глибокий яр. Для прикраси колодязів в Італії нерідко використовували капітелі гігантських повалених колон: капітель пробивали наскрізь і ставили на найвищій ярус колодязя, поверх рівня землі. Разом з традиційними стовпами, коміром або колесом колодязь мав помітну та мальовничу архітектурну форму.

Архітектурне переважання в місті церковних будівель, висунуло на передній план соборну площу. Однак архітектурне значення собору і площі було нерівноцінним: якщо собор був вирішальним фактором міського ансамблю, то площа лише супроводжувала його, будучи, швидше, функціональною необхідністю. У порівнянні з соборними площами площі ринків займали значно більшу територію в один-півтора, а в окремих випадках і в два гектари. Великі розміри ринкових площ викликалися необхідністю вмістити значну кількість людей, що збиралися в місто зі своїми товарами.

Важливим елементом ансамблю ринкових площ є басейни, колодязі і статуї, які надавали їм свій оригінальний колорит.

Висновки. Історія розвитку середньовічних міських площ сягає своїм корінням в далеке минуле. У деяких містах середньовічної Італії, заснованих римлянами та які не зазнали повного розорення, функції міських площ продовжували виконувати античні форуми. У римських містах, які зазнали повного руйнування і вдруге відбудованих, площі з'явилися відносно рано. Це зумовлено тим, що ринок, який завжди розміщувався на площі, будучи місцем покупки і збуту товарів, був життєво необхідний торгово-ремісничому населенню, тобто бюргерству, будівельна діяльність якого формувала життя міста.

У XII і XIII ст., коли зростання міст призвело до злиття відокремлених поселень і утворення територіально цілісного, а іноді і компактного міста, встановилася традиція споруджувати в кожному місті дві площі: торговельну і соборну.

Роздільне розташування соборної і ринкової площ, що зустрічається досить часто, майже завжди приводило до утворення двох відокремлених центрів міста-цивільного та церковного. В результаті архітектурні скарби міста не концентрувалися, а роз'єднувалися, утворюючи нерідко два центри композиції. На відміну від ринкової площі церковна площа, що виникала з нею по сусідству, поступалася їй в розмірах, а нерідко і не отримувала правильного плану.

Література:

1. Беліков О. В. Побудова сакрального простору середньовічного міста під впливом християнського світосприйняття. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2014, № 2. С. 22-29.
2. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Градостроительство рабовладельческого строя и феодализма. Том первый, Москва: Стройиздат, 1979. 496 с.
3. Бунин А.В. Особенности архитектурно-планировочного развития средневековых городов Центральной и Западной Европы. *Исследования по истории архитектуры и градостроительства*: [сборник статей] / Моск. архитектурный ин-т; ред. проф. А. В. Бунин и проф. Н. И. Брунов, Москва, 1964. 515 с.
4. Карліна О. Три суспільні стани і проблема міста в середні віки / О. Карліна. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2011, №106. С. 29–32.
5. Левицкий Я.А. Некоторые проблемы истории западноевропейского города периода развитого феодализма. *Вопросы истории*. 1969, № 9.
6. Оттокар Н.П. Опыты по истории французских городов в средние века. Пермь, 1919. VII, 258 с.
7. Сванидзе А.А. Возникновение и рост средневековых городов. Москва, 1997, Т. 1. С. 243-270.
8. Сванидзе А.А. (отв. ред.). Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Том 1. Феномен средневекового урбанизма. Москва: Наука, 1999. 390 с.